

AK-KOYUNLULAR DÖNEMİNDE TİCÂRET

The Trade in the Aq-qoyunlu Period

Kâzım Paydaş*

ÖZET

Ak-Koyunlular, devlet gelirlerini arttırmak için ticâreti teşvik etmişler ve sürekliliği için de çaba harcamışlardır. Ak-Koyunlular, bu konuda yakın ilişki içinde oldukları Timurular'dan etkilenmişlerdi. Uzun Hasan Bey, ticâretin gelişmesi için bir çok düzenlemeler yapmıştı. Ak-Koyunlular'ın yönetimi altındaki bir çok şehir önemli ticâret merkezi durumundaydı. Bu şehirlerde bir çok metân ticâreti yapılmaktaydı. Ak-Koyunlular uluslararası ticârete de önem vererek, ticâret yolları kontrolleri altına almaya çalışmışlardı. Trabzon da bu açıdan Ak-Koyunlular için büyük ticarî öneme sahipti. Bu şehir Ak-Koyunlu tâcirlerinin Karadeniz'e çıkış yolu idi. Ak-Koyunlu tâcirler, sadece burada ipek ve diğer başka doğu mallarını almaya gelen Venedik ve Cenevizli tâcirler ile değil, aynı zamanda diğer Avrupalı tâcirlerle de görüşüyorlardı. Ak-Koyunlu tâcirler, Trabzon ticâretinden büyük kazanç elde ederek bu şehir vasıtasıyla Kırım'daki ticâret merkezleri ile ilişki kuruyorlardı. Ak-Koyunlular'ın dış ticâretinin büyük bölümünü ipek oluşturmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Ak-Koyunlu, Ticâret, İpek, Uzun Hasan Bey, Tebriz.

SUMMARY

The Aq-Qoyunlu state encouraged the trade in order to enhance the state revenues and also struggled for its continuity. In this connection, the Aq-Qoyunlu were influenced by the Timurids, with whom they were in close relationship. Uzun Hasan Beg made many arrangements to improve the trade. Many cities under the administration of the Aq-Qoyunlu were important trade centers. In these cities, the trade of a lot of goods was made. Considering the importance at trade, the Aq-Qoyunlu had tried to control the important trade roads. From this point of view, Trebizond also had a great commercial importance for the Aq-Qoyunlu. This city was conveying the Aq-Qoyunlu traders to the Black Sea. In Trebizond, the Aq-Qoyunlu traders not only met

---

*Dr. Harran Üniversitesi Tarih Bölümü Arş. Gör.

with Genoese and Venetian traders who came there to buy silk and another east goods, but also with other European traders. The Aq-Qoyunlu traders, as getting many earnings from trading in Trebizond, got in contact with the trade centers in Crimea through that city. The silk constituted the major part of the foreign trade for the Aq-Qoyunlu.

Key Words: The Aq-Qoyunlu, Trade, Silk, Uzun Hasan Beg, Tabriz.

Ak-Koyunlular, hakim oldukları topraklar üzerinde kendilerinden önce kurulmuş olan diğer devletler gibi, ticâreti teşvik etmiş ve sürekliliği için de çaba harcamışlardır. Selçuklu, İlhanlı ve Celâyirîliler'den diğer pek çok konuda olduğu gibi, ticâret konusunda da etkilenmişlerdir. Ak-Koyunlular bu devletlerden etkilendikleri gibi, yakın ilişki içerisinde buldukları Timurlular'ın da tesiri altında kalmışlardır. Bunun en açık belirtisi, onlardan aldıkları ticârî vergi ıstılahlarıdır¹. Timur, ticâretin devlet için en büyük gelir kaynağı olduğunun farkında olduğu için² her cihete tüccârlar ve kervan reislerini göndermiş; bunlara Türkistan'da, Çin'de, Hindistan'da, Mısır şehirlerinde ve Frank illerinde bulacakları nâdir şeyleri kendisine getirmelerini emretmişti. Bundan başka oraların durumundan, adetlerinden ve bilhassa hükümdarların teb'aları ile olan hal ve hareketlerinden kendisini haberdar etmelerini emretmişti. Timur, sermayesini kayıp eden her tüccâra, çalışarak eski sermayesini tekrar elde edeceği kadar bir meblağ verilmesini istemişti. Onun bu çabaları sonucunda da ticâretin önemli oranda geliştiği görülmektedir³. Fakat daha sonra, Timur'un mirasının yavaş yavaş parçalanmasının bir sonucu olarak, doğudan batıya, kuzey İran ve Orta Asya boyunca ticâretin tam akışı, yerel ticâretin güney batı Asya ve Hindistan ile devam etmesine rağmen, azalmaya başladı. Yine de Uzun Hasan Bey zamanında tüccârlar hâlâ Tuna'dan Çin'e kadar gitmekte idiler⁴.

Ak-Koyunlular'ın Timurlular'da görülen uygulamaların birçoğundan etkilenmiş oldukları, bu konuda ticâretin gelişmesi için yaptıkları bir çok düzenlemede görülmektedir. Meselâ, Uzun Hasan Bey ülkesindeki ticâretin gelişmesini sağlamak için, ülkesinin her yerinde ticâret vergisi olan tamgayı 20 dirhemden bir dirheme indirmişti⁵. Çünkü, çok yüksek olan bu ticârî vergi, ticâretin gelişmesine engel olmaktaydı. Ayrıca Uzun Hasan Bey'in, Rakka civarından gelip geçen tüccâr kabilelerine rahat vermeyerek mallarını yağmalayan Neşib, Uneyn, Rebîa gibi Arap aşiretlerini şiddetle tedip ederek tüccâra emniyet vermiş olması, Ak-Koyunlu hükümdarının ticârete vermiş

¹Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 89.

²İsmail Aka, "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlular'da Ziraî ve Ticârî Faaliyetler", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, X-XI, 1981, s. 111.

³Şerefeddin Ali, **Timur ve Tüzükâtı**, Müt. Mustafa Rahmi, İstanbul 1339, s. 55-56; Emrullah Tekin, **Timur ve Devlet Yönetim Stratejisi**, İstanbul 1994, s. 50.

⁴Ronald Ferrier, "Trade From The Mid-14 th Century To The End of The Safawîd Period", **CHI**, Volume VI, s. 416.

⁵Abbas al Azzavî, **Târîhu'l-Irak Beyne İhtilâleyn el-Hükûmat el-Türkmâniyye**, c. III, Bağdad 1939, s. 254.

olduğu önemin bir göstergesidir⁶. Ak-Koyunlu Devleti ulemâsından Devvânî, hükümdara uzak yerlerden gelen tüccârları korumasını öğütlemektedir. Hükümdar böyle yaptığı zaman ismi iyilikle anılacak, insanların sevgisini kazanacak ve böylece tüccârların merci'i durumuna gelecek, bunun sonucunda da ülkesinin refah seviyesi yükselecektir⁷.

Ak-Koyunlular'ın sahip oldukları bir çok şehir önemli birer ticâret merkezi durumundaydı. Örneğin, Haleb'ten Diyarbakır'a Haleb kumaşı getirilerek satılmakta idi. Diyarbakır pazarına getirilen bu kumaşlar İskenderânî ve Macarlar'ın geleneksel kıyafetlerinde kullandıkları millî adı verilen kumaş ile, dülbend ve cilkâve denilen bir çeşit kürk, kürklü kumaş idi. Pazara demir, cam ve bakır getirilip satılır veya başka yerlere satılmaya götürülürdü. Diyarbakır üzerinden bıçak ve keten geçirilip pazarlarda satılmakta idi. Diyarbakır pazarında ak ve kara köle ticâreti de yapılmakta idi. Şehirde taze yemiş, tuz, nar, soğan, pirinç, atılmış pamuk, kürk, çömlek, kömür ve odundan da gümrük vergisi olan bâc alınmamakta idi⁸. Bu verginin, bu tür gıda ve ihtiyaç maddelerinden alınmamasının şehir ticâretinin gelişmesine katkıda bulunduğu kuşkusuzdur.

İpek ve kumaşın Ak-Koyunlu pazarlarında en önemli ticarî metâ oluşturduğu görülmektedir. Özellikle XV. asırda Avrupa'da ipekli sanayii büyük bir inkişaf göstermiş ve İran'ın makbul ipekleri Bursa'da her zamandan daha fazla aranır olmuştu. Tebriz-Bursa kervan yolu, biri kuzeyden Bolu-Kastamonu, diğeri güneyden Ankara-Çorum üzerinden iki istikamet takip ettikten sonra, Amasya-Tokat-Erzincan-Erzurum ve Aras vâdisi üzerinden Tebriz'e kavuşuyordu⁹. Ergani Kanunnamesi'nden anlaşıldığına göre, şehirde ipek ticâretinin yapıldığı ve şehir üzerinden Anadolu, Haleb, Şam ve Mısır mensûcâtının geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı şehirlerinden Frenk kumaşı, çatma ve yabani böğrölce gibi malların da geçirilmiş olduğu görülmektedir. Ergani'nin ticarî yollar üzerindeki konumundan dolayı, şehir üzerinden yukarda sayılan mallar dışında şeker, çivid gibi ticarî metâ da geçirilmekteydi. Şehir pazarında ise pamuk, sabun ve kına satılmakta idi. Ergani re'âyâsı, bağlarından elde ettikleri üzümünden şarap üretip satarak gelir elde etmekteydiler¹⁰.

Ak-Koyunlu Devleti'nin önemli şehirlerinden olan Harput'ta ise, Osmanlı Devletinden pastav ile çuka getirilip satılmakta idi. Şehre Ebû Tahir'den¹¹ yaş

⁶İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 246.

⁷Celâleddin Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 1438, 218/b-299/b; *Practical Philosophy of the Muhammadan People*, being a translation of the *Akhlâk-i Jalâly*, by W. F. Thompson, London 1839, s. 455.

⁸A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, c. III, İstanbul 1991, s. 222-223.

⁹Halil İnalçık, "Bursa; XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dâir Vesikalar", *Belleten*, Sayı 93, Ankara 1960, s. 51.

¹⁰Akgündüz, a. g. e., c. III, s. 255.

¹¹Osmanlılar zamanında XVI. Yüzyılda Harput'a bağlı nahiyeydi. Bkz. Mehmed Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 6.

üzüm getirilip satılır ve her üzüm yükünden iki karaca akçe tamga alınır. Fakat şehirde Harput üzümünün satılmasında herhangi bir vergi alınmıyordu. Şehirde pamuk bezi dokutulup ticâreti yapılmakta idi ki, bunların her topu 20 arşındı. Bundan da bir Hasanbegi tamga alınır. Harput'a Trabzon keteni de getirilip satılmakta idi¹². Haleb-Şam yolu üzerinde bulunan Mardin üzerinden Yezdî ve Frenk kumaşı ile Anadolu kumaşının ticâreti yapılmakta idi. Şehirde ise renkli bez, ham bez, şeker, çoban yağmurluğu, cam, kalay, petrol, işlenmiş deri, bıçak ve çelik gibi mamûllerin ticâreti yapılmaktaydı. Şehirden bu mamûllerden başka sabun, demir, kurşun ve ba'lebekî bezi gibi ticârî mallar geçirilmekteydi. Şehirde köle ticâretinin de yapıldığı anlaşılmaktadır. Buradan bal, yağ, kızıl boya, sümak, nar, hurma, katran, zift, kara sakız, ak sakız, çırağ yağı ve limon gibi ticârî eşyanın geçirilmesi durumunda her yükten dört tenge vergi alınmakta idi. Bunlardan başka şehirde at, katır, deve ve sığır gibi hayvanların alış-verişinin yapıldığı görülmektedir. Mardin'de ipek tezgâhlarının mevcut olduğu ve ayrıca çulhaların bez dokuyup pazarda sattıkları anlaşılmaktadır¹³. Uzun Hasan Bey zamanında Ak-Koyunlu Devleti'nde Venedik elçisi olarak bulunan Barbaro'nun gözlemleri de kanunnamelerdeki bilgileri desteklemekte, ona göre de Hasan Bey'e ait olan bu şehirde bol miktarda ipek üretilmekteydi¹⁴.

Mısır-Suriye ticâret yolu üzerinde bulunan Ak-Koyunlu şehirlerinden Urfa'ya, Haleb ve başka yerlerden sabun, kına, hurma, fındık, bâdem, zeytinyağı, sade yağ, bal, pekmez, kuru üzüm, kuru incir, erik ve zerdali gibi emtia getirilip satılmaktaydı. Şehirde biber, zencefil, karanfil, kalay ve nişadırın da ticâreti yapılmakta idi¹⁵. Diğer bir Ak-Koyunlu şehri olan Şirâz¹⁶ da, at takımı ve silah yapımında büyük bir yere sahipti¹⁷.

Ak-Koyunlu Devleti'nin önemli ticâret merkezlerinden birisi olan Erzincan, sınâi ve ticârî faaliyetlerde önemli bir yer işgal etmekte idi¹⁸. Anadolu'yu doğuya, Tebriz'e ve İran'a bağlayan büyük kervan yolu üzerinde olması, bu şehrin önemini arttırmıştı. Erzincan Ak-Koyunlu hâkimiyetinden önce de önemli bir ticâret merkezi idi. Karahisar'da şap işletmeleri mevcut olup bunun Avrupa'ya ihracı, memlekete zenginlik getirmekte idi. Ticarettten sağlanan servetle Erzincan'da sanayi ilerlemiş, şehir imâl edilen Buharin kumaşları da dünyaca meşhur olmuştu¹⁹. Ayrıca Erzincan'da köle ticâreti de

¹²Akgündüz, a. g. e., c. III, s. 260-261.

¹³Akgündüz, a. g. e., c. III, s. 272-273.

¹⁴Giosafat Barbaro, "Travels of Josafa Barbaro", Trans. William Thomas, **Travels in Tana and Persia**, London 1873, s. 48.

¹⁵Akgündüz, a. g. e., c. III, s. 276-277.

¹⁶Fars eyâletinin başkenti olan Şirâz, Emeviler zamanında Irak'ın ünlü valisi Haccac'ın kuzeni ya da kardeşi olan Muhammed tarafından 864 yılında kurduruldu. Şehir daha sonra Saffariler'in başkenti olmasıyla genişleyip önem kazanmaya başladı. Bkz. Hamdullah Mustawfi, **Nuzhat al-fulub**, edited by G. Le Strange, London 1915, s. 114; G. Le Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate**, Cambridge 1905, s. 249

¹⁷Giovanni Maria Angiolello, "A Short Narrative of the Life and Acts of the the King Ussun Cassano", Trans. C. Grey, **A Narrative of Italian Travels in Persia**, London 1873, s. 95.

¹⁸İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası**, Ankara 1990, s. 173.

¹⁹Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1993, s. 71

yapılmakta idi. Şehirde satılan her köleden yüz elli karaca akçe bâc alınmakta idi. Şehirde inci ve misk gibi değerli ticarî ürünler satılmaktaydı ki, bu da şehrin zenginliğine işaret etmektedir. Şehre Osmanlı vilâyetlerinden sof, tafta, çuka ve vâle gibi kumaşlar getirilip satılmakta idi. Trabzon'dan keten ile keten elbise getirilip Erzincan'da satılırdı²⁰. Erzincan, İlhanlılar devrinde milletler arası büyük kervan yolu sayesinde kalkınmış bir şehirdi²¹. Erzincan'ın bu ticarî önemi Ak-Koyunlular döneminde devam ettiği gibi, Uzun Hasan Bey'in yapmış olduğu ticarî düzenlemelerle bu daha da artmıştı. XV. yüzyılın ikinci yarısında Uzun Hasan Bey'in hâkimiyeti döneminde, Ak-Koyunlu Devleti ile Avrupa devletleri, özellikle Venedik²² arasındaki ekonomik ve siyasî ilişkiler²³, Tebriz'in iç ve dış ticâretinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştu. Uzun Hasan Bey, kendi zamanına kadar mevcut olan eski vergi ve mükellefiyetlerin ağır olduğunun farkına vararak, ülkesindeki ekonomik bozukluğu ortadan kaldırmak için, yeni vergi ve mükellefiyetler düzenlemiş ve böylece bu devirde ticâretin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Hasan Padişah Kanunnamesi olarak bilinen bu kanunname XVI. yüzyıl'ın ilk yarısına kadar, yani 1557 yılında I. Şah Tahmasb tarafından kullanılan yeni kanunname çıkarılıncaya kadar, Safevîler tarafından kullanılmıştı. Bundan başka Uzun Hasan Bey'in Avrupa devletleri ile dostluğa dayalı anlaşmalar yapması, burada ticâretin gelişmesine sebep olmuştu²⁴. Esasen Tebriz Ak-Koyunlular'dan önce de dünyanın önemli bir ticâret merkezi idi. Tebriz'den çıkan ticâret yolu, Erzincan-Sivas şahrâhi üzerinden ya Konya'ya ya da Moğollar döneminde Asya ürünlerinin esas ihraç limanı durumuna gelen İskenderun Körfezi'ndeki Ayas'a ulaşıyordu. Konya'dan gelen kervan yolları, Denizli'den geçip Efes veya Antalya limanlarına varmaktaydı. Batı tüccârı, ipek ve baharat gibi değerli Asya ürünlerini bu limanlardan sağlıyordu. Tebriz'e yerleşen İtalyan tüccârı ise, kendi yüklü kumaşlarını burada gerek İran ipeğiyle, gerekse Hürmüz ve Bağdad üzerinden gelen Hint baharatıyla değiştirmek imkânına sahipti²⁵.

1474 yılında Tebriz'de bulunan Venedik elçisi Contarini, Tebriz'de erzakın bol olmasına rağmen pahalı olduğunu ve şehirde çok sayıda pazarın, ticarî eşyanın hemen hemen her çeşidinin olduğunu ve ayrıca buranın Haleb'e çok miktarda ipek ve her türlü ticarî mal götüren kervanların geçit yolu olduğunu belirtmektedir²⁶. Barbaro ise, Ak-Koyunlu Devleti'nde ticâretin önemli bir

²⁰Akgündüz, a. g. e., s. 296.

²¹I. Miroğlu, a. g. e., s. 173.

²²Timurlular'ın düşüşü ve bu sırada Osmanlılar'ın büyük başarılar elde etmesi Venedik ticâretini olumsuz yönde etkiledi. Venedikliler, 1472 yılında Osmanlılar'a karşı Uzun Hasan Bey ile anlaşma yoluna giderek bu olumsuz durumdan kurtulmaya çalıştılar. Bkz. Ronald Ferrier, a. g. m., s. 417.

²³Halil İnalcık, "Bursa and The Commerce of the Levant", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, V. III, Leiden 1960, s. 144.

²⁴S. M. Onullahi, *XIII-XVII. Esrlerde Tebriz Şehrini Tarihi*, Bakü 1982, s. 68-69.

²⁵Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I, Türkçe'ye Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s. 270-271(Osmanlı).

²⁶Ambrosio Contarini, "The Travels of the Magnificent Ambrosio Contarini", Trans. S. A. Roy, *Travels in Tana and Persia*, London 1873, s. 127; Abdülali Kâreng, *Asâr-ı Bastani-i Azerbaycan*, I, Tahran 1351, s. 19.

oranda gelişmiş olduğunu belirtir ve İsfahan'da tüccârların eşyalarını koymak için birçok odalı mekanlar (kervansaraylar) bulunduğunu yazar. Ak-Koyunlular'ın diğer bir şehri olan Kâşân'da²⁷ büyük miktarda ipek üretilmekteydi. Ayrıca Barbaro'nun seyahatnamesinde Yezd'de de ipek üretiminin bol miktarda yapıldığı, burada zanaatçıların çok olduğu, bunların ipek ve diğer kumaşların²⁸ üretimi ile uğraştıkları da kaydedilmiştir. Estrabad'a gönderilen ipeğin bir çok farklı çeşidinin üretildiği, Türkiye, Hindistan ve İran'ın ihtiyacı olan ipek ve işçilerinin Yezd'den sağlandığı belirtilmiştir. Onun anlatımına göre herhangi bir tâcir, satılacak mallar için buraya geldiği zaman tanıdık kimsesi yoksa, dükkanlarla çevrili olan bir meydanda kalmaktaydı. Barbaro buradaki pazarda, satıcının kolları üzerine satılacak eşya ile ipeği koyarak konuşmadan dolaştığını, satılacak eşyanın üzerinde onun fiyatının bir kağıt üzerine yazılarak belirtilmiş olduğunu bildirmektedir. Elçi, eğer tâcir ondaki eşyayı beğenirse satıcıyı çağırıp, küçük bir dükkana götürerek orada satın aldığını, pazarın öğlene kadar devam ettiğini, akşam yemeğinden sonra da satıcının gelip parasını aldığını söylemektedir. Yine Barbaro'nun anlattıklarından Şirâz'ın tâcirlerle dolu olduğu ve bunların çoğunun Semerkant'tan geldikleri, bunların bir çok mücevher ve ipek parçalar getirdikleri anlaşılmaktadır²⁹. Onun belirttiğine göre, Uzun Hasan Bey'e vergi veren Hürmüz büyük bir ipek üretim merkeziydi. Tâcirler hem Hindistan'dan İran'a, hem de İran'dan Hindistan'a gidip gelmekteydiler³⁰.

Uzun Hasan Bey ticâretin gelişmesi için birçok tedbir almıştı. Örneğin, onun ticarî düzenlemelerinin bazıları, 18. yüzyıla dek Diyarbakır, Azerbeycan, Fars, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'de yürürlükte idi. 16. yüzyıldaki Doğu Anadolu'ya ilişkin Osmanlı kanunlarında korunan Uzun Hasan Bey'in bu ticarî düzenlemeleri, satış vergisi oranını dondurmaya sağlamakta ve geçiş ücretlerinin toplanmasını bir düzene bağlamaktaydı. Ayrıca bu düzenlemeler sayesinde, bölge görevlilerinin keyfi uygulamalarının önüne geçilmiş, yerel ayrıcalıklar önlenmiş ve ticâret teşvik edilerek devlet gelirleri arttırılmıştı³¹.

Bu çabalar yanında Ak-Koyunlular uluslararası ticârete de önem vererek, ticâret için önemli olan geçiş yollarını kontrolleri altına almaya çalışmışlardı. Trabzon da bu açıdan Ak-Koyunlular için büyük bir ticarî öneme sahipti. Bu şehir Ak-Koyunlu tâcirlerinin Karadeniz'e çıkış yolu idi. Ak-Koyunlu tâcirler, burada ipek ve diğer başka doğu mallarını almaya gelen Venedik ve Cenevizliler ile ve hattâ diğer Avrupalı tâcirlerle de görüşüyorlardı. Ak-

²⁷ Ortaçağ'da İran'ın Irak-ı Acem eyâleti dahilinde olup İsfahan'a üç günlük mesafede bulunan bir şehirdi. Kâşân'ın kavun ve incirleri ünlüdür. Bkz. Hamdullah Mustawfi, a. g. e., s. 67 vd.; G. Le Strange, a. g. e., s. 209.

²⁸ Yezd'in bilhassa seten ve muslin kumaşları o dönemlerde satın alınmak için aranır. Bkz. İsmail Aka, a. g. m., s. 115.

²⁹ Barbaro, a. g. e., s. 73-74.

³⁰ Barbaro, a. g. e., s. 79.

³¹ John E. Woods, *The Aqqoyunlu Clan, Confederation, Empire*, Chicago 1976, s. 122; Türkçe Çev. Sibel Özbudun, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, İstanbul 1993, s. 187.

Koyunlu tâcirleri Trabzon ticâretinden büyük kazanç elde ederek bu şehir vasıtasıyla Kırım'daki ticâret merkezleri ile ilişki kuruyorlardı³².

Trabzon'un bu ticârî öneminden dolayı Ak-Koyunlular, buraya hâkim olan Trabzon Rum İmparatorları ile evlilik yoluyla akrabalık tesis ederek burayı kontrolleri altında tutuyorlardı. Bu yüzden Fâtih'in Trabzon'u fethine mani olmak istemişlerdi. Bu mani olma arzusunda, Trabzon İmparatoru'nu müdafaa etmekten ziyade bu önemli ticâret yolunun Fâtih'in eline geçmesini önleme gayesi bulunuyordu³³. Fakat Fâtih'in Trabzon'u kuşatarak almasından³⁴ sonra, Ak-Koyunlular için Karadeniz'de Ceneviz'le rekabet eden önemli bir ticâret merkezi çökmüş oldu. Böylece onlar, Trabzon'un Osmanlılar tarafından alınması sebebiyle Karadeniz'e açılan tek çıkış yollarını da kaybettiler³⁵.

O dönemde ipek ticâretine taraf olan devletler; bir başka ifadeyle İran, Osmanlı Devleti ve İtalyan şehir-devletleri, bu ticâretin ekonomisi ve maliyeti açısından taşıdığı can alıcı önemin tamamıyla farkındaydılar. Tebriz ile Bursa arasındaki ipek yolunun kontrolü uğruna verilen mücadele, Osmanlılar ile İran hükümdarları arasında on beşinci ve on altıncı yüzyıllar boyunca sürüp gitti³⁶. Esasen Osmanlılar ile Ak-Koyunlular arasındaki mücadelenin başlıca sebeplerinden biri bu ticârî rekabet idi. İran ipeği üzerinden Osmanlılar ilk gümrüğü Tokat'ta, ikincisini Bursa'da alırlardı. Ak-Koyunlular, Tokat'ta ikinci bir gümrük alınmasından çok şikâyetçi idiler. Uzun Hasan Bey, bunu Fâtih Sultan Mehmed'in çıkardığı haksız bir bid'at sayarak kötümüş ve bu sebeple³⁷ 1472 yılında Fâtih Sultan Mehmed'in kaçakçılığı önlemek için yeni bir gümrükhane tesis etmiş olduğu Tokat'a Yusuf Bayındır, Emir Bey Musullu, Kızıl Ahmed İsfendiyârî, Karamani Pir Ahmed ve Kasım Bey önderliğindeki Ak-Koyunlu kuvvetini göndererek, şehrin tartıları ve büyük ölçekte transit ipeğin depolandığı ardiyeleri de dahil olmak üzere, büyük bölümünü kasıtlı ve bilinçli olarak yakıp yıktırılmıştı³⁸.

Benzer şekilde Fâtih Sultan Mehmed de Azerbaycan ve Avrupa ülkeleri arasında kervan ticâretine mani oluyor, ülkesinden geçirilen mallardan büyük oranda gümrük harcı alıyordu. Fâtih Sultan Mehmed'in bu gümrük siyaseti Avrupa-Asya transit ticâretini olumsuz etkiliyordu. Bu durum, en çok Ak-Koyunlu Devleti'nde hissedilmekte idi. Avrupa ülkeleri ise, Ak-Koyunlular ile Osmanlılar arasındaki düşmanlığı kendi çıkarları için körüklemekteydiler. Bu

³²Süleyman Memmedov, "Akoyunlu Devleti", *Azerbaycan Tarihi*, c. I, Bakü 1994, s. 373.

³³Selâhattin Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1999, s. 282.

³⁴Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, Yayınlayanlar: F. R. Unat-M. A. Köymen, c. II, Ankara 1995, s. 753.

³⁵Süleyman Memmedov, *a. g. m.*, s. 374.

³⁶Halil İncalcık, *Osmanlı*, s. 281.

³⁷Halil İncalcık, "Ticaret", s. 52.

³⁸Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, Yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, c. II, Ankara 1993, s. 567; Türkçe Çev. Mürsel Öztürk, *Ebu Bekr-i Tihranî Kitabı Diyarbekriyye*, Ankara 2001, s.343; Mehmed Neşri, *a. g. e.*, c. II, s. 799; John E. Woods, *a. g. e.*, s. 129; Terc., s. 194.

yüzden, Uzun Hasan Bey Osmanlılara karşı, Avrupa ülkeleri ile bizzat ticâret ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışıyordu³⁹.

İran'ın dış ticâretinin temelini ipek oluşturmakta idi. Chardin'e göre yıllık ipek ihrâcâtı 22.000 balya⁴⁰ idi ve bunun 2000 balyasını Hollanda almakta idi⁴¹. Avrupa ülkeleri ile olan ticâretin yürütülmesi, genel olarak Ermeniler tarafından yapılmakta idi⁴². Buna karşılık, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda İran'dan Bursa'ya gelen ipek tüccârlarının ezici çoğunluğunu, Farsî ve Azerî Müslümanlar oluşturuyordu. Çoğu Tebriz, Şemahi, Saad Çukuru, Gilan ve Şirvan'dan olmakla birlikte, aralarında Yezd, Şiraz, Kazvin, Kâzerun, İsfahan, Kâşân ve Sebzevar'dan olanlar da vardı. Bazıları Bursa'ya yerleşip kalıyordu; meselâ Alagöz adında birine, Bosna'daki tüccârdan alacaklarını tahsil etme yetkisi verdiğini öğrendiğimiz Hoca İmadeddin bunlardandı. Tebriz gibi Bursa da, İran'daki ortaklarının acentesi olarak faaliyet gösteren İranlı tüccâr ve sarrafların karargâhına dönüşmüştü. Bunlar ya İtalyanlar ile Bursa'da doğrudan temas kurup iş yapıyor, ya da kendi temsilcilerini Balkanlar'a ve İtalya'ya yolluyorlardı. Tipik bir İranlı toptancı tâcir, 1467'de Bursa'ya 220. 000 akçe (veya 5. 000 düka altını) değerinde 4.400 libre (yada 1. 408 kilo) ham ipek getirmiş olan Şemahi'li idi⁴³. Bursa şer'îye sicilleri, İran tâcirlerinin Bursa'da tam bir hukukî emniyetle iş yaptıklarını gösteren vesikalarla doludur. Rahat, emin ve güzel hanları ile Bursa, bu tâcirler için câzip bir yerd. 1490'da II. Bayezid tarafından yaptırılan Bursa'nın en büyük ve güzel hanlarından Koza-Han, o zamanlarda Acem-Hanı olarak anılmaktaydı⁴⁴. Bu tüccârlar Bursa'da Batı yünlülerinin yanı sıra, körfezden gelme incileri, Mısır ve Kıbrıs'tan gelme şekeri, hattâ Hindistan'dan gelme baharatı da satın alıyordu⁴⁵. Esasen daha on dördüncü yüzyılın ortalarına doğru Tebriz'in gümrük yönetmeliklerinde kumaşlar ve skarlet gibi Avrupa mamûllerinden söz edilmesi, batının kumaş ticâretinin İran'da kazandığı önemi yansıtmaktaydı⁴⁶.

Ak-Koyunlu Devleti, sahip olduğu bu ticari konumundan dolayı diğer devletler ile iyi ilişkiler kurabilmekteydi. Örneğin ticarî gelişmeler sebebiyle

³⁹Süleyman Memmedov, a. g. m., s. 374.

⁴⁰İpek kıymetli bir mal olduğu için ipek balyalarının ağırlıklarının tesbitinde birbirinin aynı hassas ölçüler kullanılırdı. Bir ipek yükü, ya bir deve, at ya da katırın bütün yükü manasına gelirdi. İran'dan ihraç edilen ipek balyasının bir standardı yoktu. Ağırlıkları hem bölgeden bölgeye hem de aynı bölge içinde değişiklik arzederdi. Şirvan'dan gelen bir kervandaki ipeğin İstanbul bedesteninde değişik loncalar arasında taksimatını gösteren bir listeye göre, balyaların ağırlığı 70 ile 90 okka arasında değişiyordu. Bununla birlikte, pek çok tip ipek balyası olduğu görülebilir: 20 kg, 34 kg, 61-68 kg ve 90 ile 115 arasında değişen daha büyüklüğü vardı. Bir yük yaklaşık olarak 20 kiloluk 8 küçük boğçadan müteşekkilden tek bir ipek balyası 115 kilo bile gelebilirdi. Bkz. Halil İnalçık, "Yük (himl) in Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", *Turcica*, Tome XVI, 1984, s. 132; Terc. Eşref Bengi Özbilgin, "Osmanlı İpek Ticareti, Madencilik ve Ziraatında Yük (Himl)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 10.

⁴¹Anonymous, *Tadhkirat al-Muluk*, Translated and Explained by V. Minorsky, London 1943, s. 19-20.

⁴²Anonymous, *Tadhkirat*, s. 20.

⁴³Halil İnalçık, *Osmanlı*, s. 279.

⁴⁴Halil İnalçık, "Ticaret", s. 52.

⁴⁵Halil İnalçık, *Osmanlı*, s. 276.

⁴⁶Halil İnalçık, *Osmanlı*, s. 292.

Behmenîler⁴⁷ ve Ak-Koyunlular arasında bir yakınlaşma olmuştu. Bu durum da, meşhur tüccâr Mahmud Gâvân'ın Behmenî vezirliğini kabul etmesi sayesinde gerçekleşmişti. Bu ilişki, XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hintliler'in mal mübadelesi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Ak-Koyunlu sarayı ve Behmenî sarayı arasındaki ihtiyaçtan doğmuştu. Böylece, Türkmenler dönemindeki ekonomik ihtiyaçlar sosyal ilişkilerin doğmasına sebep olmakta idi. Mahmud Gâvân'ın, Gilân prensinden Uzun Hasan Bey'e getirdiği mektupta, ticârî ilişkilerin rahatlatılması için teklifler bulunmakta idi⁴⁸.

Uzun Hasan Bey'in dış ticârete verdiği önem, onun ülke ekonomisi için önemli çabalar sarf ettiğini göstermektedir. Fakat, onun Otlukbeli'nde yenilmesi büyük feodallerin, özellikle göçebe askerî ayanların merkezî iktidara karşı mücadelesini canlandırdı. Büyük beylerin bağımsız hareketleri veya merkezî hâkimiyete tâbi olmaması, Ak-Koyunlu Devleti için tehlikeler oluşturmaya başladı. Ak-Koyunlu Devleti'nde elçi olarak bulunan Caterino Zeno, 27 Temmuz 1473'te Venedik'e gönderdiği mektubunda, Ak-Koyunlu arâzîsinde 20 kadar sağlam kaleye sahip Bitlis emirlerinin mevcut olduğunu belirtmiştir. Kirmanşah'tan Tebriz'e kadar faaliyet gösteren bu emirler, Ak-Koyunlu Devleti'nin siyasî gücü için tehlike meydana getirdikleri gibi, Ak-Koyunlu Devleti'nin ticâret hayatı için de zararlıydılar. Çünkü, Ak-Koyunlu Devleti'ni Haleb, Şam, Beyrut ve Bursa gibi ticâret merkezleri ile birleştiren kervan yollarının çoğu Bitlis hâkimlerinin yerleştiği dar geçitlerden oluşmakta idi. Bu aşiretlerin eşkiya gurupları, sürekli olarak buradan geçen ticâret kervanlarını soyuyorlardı. Bundan dolayı Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey, Cihanşâh ve Ebu Said üzerindeki zaferlerinden sonra bir süre merkezî iktidara tâbi olmayan aşiretlerin mukavemetini kırmakla uğraşarak, ticâret yollarını güven altına almaya çalışmıştı. Uzun Hasan Bey'in kumandanları olan Sûfî Halil, Süleyman Bey ve Bayındır Bey, aşiretlere ait kaleleri ele geçirip dağıttılar⁴⁹. Bitlis beyi de tüm askerî kuvveti ve kaleleri ile birlikte Ak-Koyunlular'a tâbi oldu. Fakat Otlukbeli mağlubiyeti, onların tekrar merkezî otoriteye karşı gelmelerine olanak sağladı⁵⁰.

Ticâretin gelişmesi için yapılan bu olumlu çabaların yanında Uzun Hasan Bey'in yapmış olduğu aralıksız savaşlar, devletin ekonomik temelini sarsmıştı. Bu savaşlardan en çok zanaatçılar, küçük tüccârlar ve köylüler etkilenmişlerdi; çünkü, savaşın masrafları bunlardan çıkmakta idi. Örneğin, 1474 yılının yazında aşiret isyanlarını püskürtmek için Uzun Hasan Bey'in oğlu Maksud Bey, Tebriz

⁴⁷1347-1527 seneleri arasında Dekken'de hüküm süren 18 hükümdarın mensup olduğu müslüman hanedanın adıdır. Bu hanedan Delhi Sultanı Muhammed b. Tuğluk maiyetinde zabıt olan Hasan Gângü tarafından tesis edilmiştir. Bkz. T. H. "Behmenîler", *IA*, c. II, İstanbul 1944, s. 450; Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.IX, Konya 1994, s.443; H. K. Sherwani, "Bahmanis", *EI*, Volume I, London 1960, s. 923; C. E. Bosworth, *The Islamic Dynasties*, Edinburgh 1967, s. 205.

⁴⁸Jean Aubin, "Les Relations Diplomatiques entre les Aq-Qoyunlu et les Bahmanides", *Iran and Islam*, ed. C. E. Bosworth, Edinburgh University Press, 1971, s. 12.

⁴⁹Bkz. Şerefhan, *Şerefnâme*, Çev. M. Emin Bozarıslan, c. I, İstanbul 1990, s. 448-449.

⁵⁰Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Neşr. Abdülhüseyn-i Nevâî, c. XI, Tahran 1349, s. 510; Süleyman Memmedov, *a. g. m.*, s. 379.

ahâlisinden para toplamak istemiş, ama halk onun bu isteğini yerine getirmekten kaçınmıştı. Zanaatçılar ve tâcirler, imalathane ve dükkanlarını kapatarak evlerine dağılmışlardı⁵¹. Uzun Hasan Bey ve Sultan Halil'den sonra Ak-Koyunlu tahtına geçen Yakub Bey'in başlıca kaygılarından biri, iktisadî statükonun sürdürülmesiydi; bu amaçla Hazar-Akdeniz ipek ticâret yolu üzerindeki Tebriz'in elde tutulup güçlendirilmesi için bir hayli çaba sarf edilmekteydi. Ak-koyunlulara bağlı Şirvan hükümdarlığı ile siyasi bağlar, Yakub Bey ile Şirvanşah Ferruh Yesar'ın kızı Gevher-Sultan Hanım arasındaki evlilikle sağlanmıştı. Buna karşılık, Tebriz ile güney Hazar arasındaki ilişkiler çok daha karmaşık ve gerilimliydi. Bölge gerçekte bir yarı bağımsız eyâletler oluşturmasına karşın, XV. yüzyıl sonlarında batıda, Gilân'daki Biyapas ve Biyapış'ın Kiyabî ya da Malatî seyyidleri, Orta Rüstendar eyâletinin kadim Pasduman hanesi ve doğuda Mazenderan'ın Kavvamî ya da Maraşi seyyidleri, burada belli başlı bir güç olarak ortaya çıkmışlardı⁵².

Bu dönemde Ak-Koyunlular'ın diğer Türk başkentleri olan Herat, Kahire ve İstanbul ile ilişkilerinde, iktisadî ve ticarî kaygılar sebebiyle sathî bir barış havası hakimdi. Bu sebeple 1484-91 Memlûk-Osmanlı savaşları boyunca gerek Kahire, gerekse İstanbul'da Yakub Bey'in gerçek niyetlerine bakışta bir korku, kuşku ve belirsizlik vardı. 1490 yılındaki ılımlı ve gerçekçi bir Osmanlı ajanının raporuna göre, Osmanlılar'ın elindeki Karahisar üzerine yapılmış olan bir Ak-Koyunlu saldırısından söz edilmekle birlikte, Tebriz'in iktisadî yaptırım korkusuyla savaştan güçler karşısındaki kesin tarafsızlık yolundan vazgeçtiği yolunda somut bir kanıt rastlanılmamaktadır. İpek ticâretinin İran'ın modernizm öncesi iktisadındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda, bu hareket tarzı Yakub Bey'in Halep ve Bursa pazarlarına geçişi tehlikeye atma konusundaki isteksizliğinin mantıkî bir sonucudur⁵³.

XV. yüzyılda III. İvan zamanında (1462-1505), merkezîleşmiş Rus Devleti'nin kuruluşunun tamamlanması ile Rusya, uluslararası nüfuzunu arttırdı⁵⁴. Tver'den Astarhan'a, Hazar Denizi ile Orta Asya'ya, Dağıstan'a, Azerbaycan'a ve İran'a yeni ticâret yolu açıldı. Ak-Koyunlular'a tâbi olan Şirvanşahlar Devleti'nin başkenti Şamahı'ya, çeşitli yerlerden ve Rusya'dan tâcirler geliyordu. Şirvanşahlar Devleti'nin hükümdarı Ferruh Yesar, III. İvan'ın devletini ilk tanıyanlardandı. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şirvan tâcirleri sürekli resmî antlaşmalar için Moskova'ya gitmekte idiler. Ferruh Yesar, 1465 yılında Hasan adında bir elçisini Moskova'ya göndermiş, elçi Hasan bir yıl sonra 1466 yılında Vasili Papi'nin idaresindeki Rus elçilerinin yanı sıra, Tver ve Moskovalı bir grup Rus tâciri ile birlikte Şirvan'a dönmüştü. XV. yüzyılda Rus knezliklerinin tâcirlerine, Karadeniz ve Hazar kıyısındaki şehirlerde, Ak-Koyunlu ve diğer ülkelerde rastlanmakta idi⁵⁵. Bu tâcirlerden biri

⁵¹Süleyman Memmedov, a. g. m., s. 381.

⁵²Woods, a. g. e., s. 147; Terc., s. 239-240.

⁵³Woods, a. g. e., s. 149; Terc., s. 241.

⁵⁴Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara 1993, s. 123.

⁵⁵Süleyman Memmedov, a. g. m., s. 386.

de meşhur gezgin Afanisi Nikitin idi. Bu Rus gezgin ve tâciri 1466-1467 yıllarında Derbend, Şamahı, Bakü ve diğer şehirleri gezerek ülkenin iktisadî ve siyasî hayatı hakkında bilgi elde etti. Ayrıca o, Şirvanşahı Ferruh Yesar'ın yardımı ile, Kaytak hâkimi Halil Bey'in esir alıp mallarına el koyduğu Rus tâcirlerini de kurtarabilmişti⁵⁶.

1475 yılında III. İvan, ticâret ilişkilerini geliştirmek için İtalyan olan Lark Ruf adındaki elçisini Uzun Hasan Bey'e gönderdi. Gerekenleri başarı ile yapan Lark Ruf, Venedik elçisi Ambrosio Contarini ve Uzun Hasan Bey'in elçisiyle birlikte 1476 Eylül'ünde Moskova'ya dönmüştür⁵⁷. Bu dönemde Astrahan-Moskova güzergâhı aktifti ve Moskova bu yolla Yezd'den ipekli kumaş alıyordu. Daha sonra İngilizler de, Hindistan ve İran malları için böyle bir ticâret yolu oluşturmaya çalışacaklardı⁵⁸. Bu dönemde, İran'da ticarî işler için ödünç para verme, bir başka deyişle tefecilik Hintliler'in elinde bulunmakta idi⁵⁹.

Ticâretin gelişmesinde önemli bir rol oynayan ahîliğin, Ak-Koyunlu Devleti'nde de mevcut olduğu ve XV. yüzyılın başlarında, ülkenin siyasî hayatında belirli bir ölçüde rol oynadığı anlaşılıyor. Fakat bu devirde, ahîliğin kendisinde de bölünmeler olmuştu; örneğin, Tebriz'de zamanında kasaplık yapan ve ahîlik teşkilâtına dahil olan Şeyh Ahî Kasap, bir süre Tebriz'de damgacı olarak çalışmış ve yönetici sınıfına mensup olmuştu. Tebriz'deki bunun gibi bölünmeler, ahî teşkilâtının parçalanmasına yardımcı olmuş ve onun yavaş yavaş zayıflayıp oradan kalkmasına sebep olmuştur⁶⁰.

⁵⁶Süleyman Aliyarlı, "XIV. Yüzyılın Sonu-XV. Yüzyılın Başlangıcında Halk Utopiyaları ve Bid'atçı Hareket Siyasî Birlik Meyli", *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1996, s. 331-332.

⁵⁷Akdeş Nimet Kurat, a. g. e., s. 121; Süleyman Memmedov, a. g. m., s. 388.

⁵⁸Halil İnalçık, *Osmanlı*, s. 282.

⁵⁹Anonymous, *Tadhkirat*, s. 27.

⁶⁰S. M. Onullah, a. g. e., s. 100.